

EV Ülemnõukogu liikme Peet Kase kõne 20. Augusti Klubi konverentsil “Omariikluse taastamise kogemus tänasel päeval”, 19.08.2021

Pööre demokraatiasse

Head sõbrad, head külalised!

Täna tähistame me üht võitu murrangulises sündmusteahelas kolm aastakümnet tagasi. 20. august on päev kalendris, mille oleme valinud tol ajal toimunud pöördeliste muudatuste sümbolkuupäevaks. Riigi iseseisvuse taassaavutamine on Eesti seisukohast kindlasti kõige tähtsam pööre, mis tol ajal toimus. Ilma pöördeta iseseisvusele poleks Eestis olnud võimalik ka pööre demokraatiasse, millele minu tänane ettekanne keskendub. Aga siinkohal tahaksin rõhutada, et **see, mis meid vabasse maailma viis, polnud pööre iseseisvusse, vaid just pööre demokraatiasse.** Näiteks ka sellised riigid nagu Valgevene, Azerbaidžaan ja Türkmenistan saavutasid aastal 1991 iseseisvuse. Aga nemad ei kuulu vabasse maailma. Ja teisest küljest, kolm aastakümnet tagasi võitlesid vabaduse eest ka näiteks rumeenlased, poolakad ja ungarlased. Neil oli vähemalt nominaalne iseseisvus kogu aeg käes olnud. Seega, kui me kolmkümmend aastat tagasi toimunud sündmuse laiema pilguga vaatame kui ainult Eestit silmas pidades, siis pole esikohal riikide iseseisvuse küsimus. Ühine paljudele riikidele on kommunistliku režiimi kokkuvarisemine. Millegagi see asendus. Tahaksin väga öelda, et kommunistlik režiim asendus demokraatlikuga. Paraku ei saa me seda väita. Eesti kohta on see väide õnneks õige, aga kahjuks mitte kõikide meie varasemate saatusekaaslaste kohta. Sõna „demokraatia“ otsene tõlge on rahva võim, ent kaasajal on selle sõna tähendus palju mitmeharulisem – see tähendab vabu valimisi, mitmeparteisüsteemi, sõnavabadust, õigusriiki, võimude lahusust, vähemuste kaitset ja palju muid osiseid. (Näiteks *Varieties of Democracy* instituut hindab demokraatia kvaliteeti 122 indikaatori alusel.) Erinevates riikides töötavad demokraatia osised väga erineva tõhususega ja mõnes riigis ei tööta mõni osis üldse mitte.

Kolmkümmend aastat hiljem on sobiv aeg hinnata seda, kuhu me oma demokraatia tasemega välja oleme jõudnud. Poleks kohane võrrelda Eestit riikidega, kus demokraatia on kestnud kordi kauem kui meil. Valime siin võrdlusbaasiks need riigid Euroopas, kellega me enne pöördelisi sündmuse 1980-ndate lõpus sama tasemel olime. Need on kümme NSV Liidu endist liiduvabariiki, seitse Jugoslaavia järglasriiki, kaks Tšehhoslovakkia järglasriiki ning lisaks ka Poola, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria ja Albaania. Kokku 24 riiki Ida-Euroopas. Nende riikide demokraatia kvaliteet ongi minu tänase ettekande põhiteema.

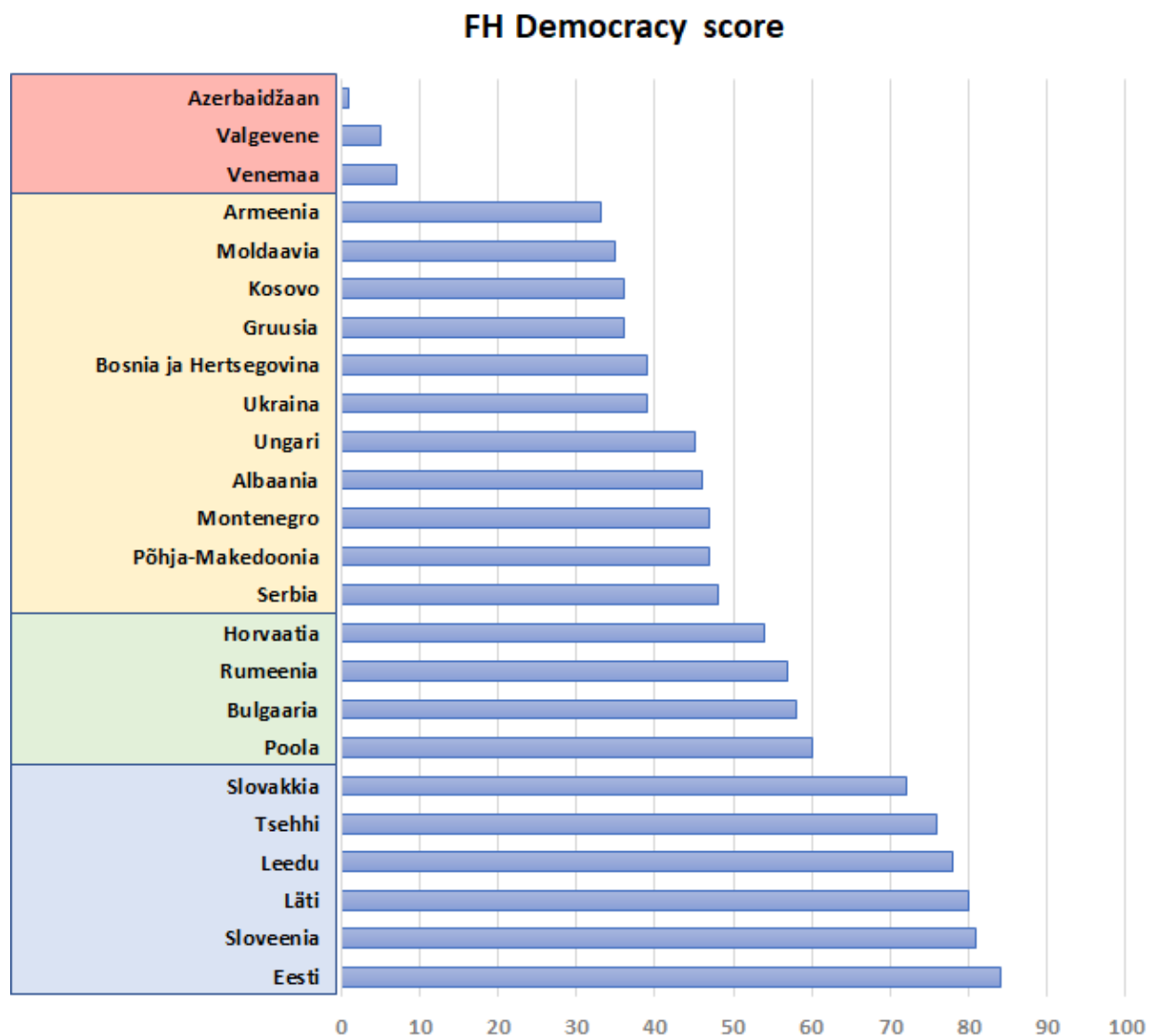
Maailmas on mitu institutsiooni, kes erinevate riikide demokraatia tasemele aasta-aastalt hinnanguid annavad. Esitan siin kolme erineva institutsiooni hinnangud. Kõige vanem neist on

USA-s alates aastast 1941 tegutsev valitsusväline organisatsioon *Freedom House* (FH) [1]. Tema hinnatud üldist demokraatia skoori Ida-Euroopa riikides kirjeldab graafiliselt joonis 1.

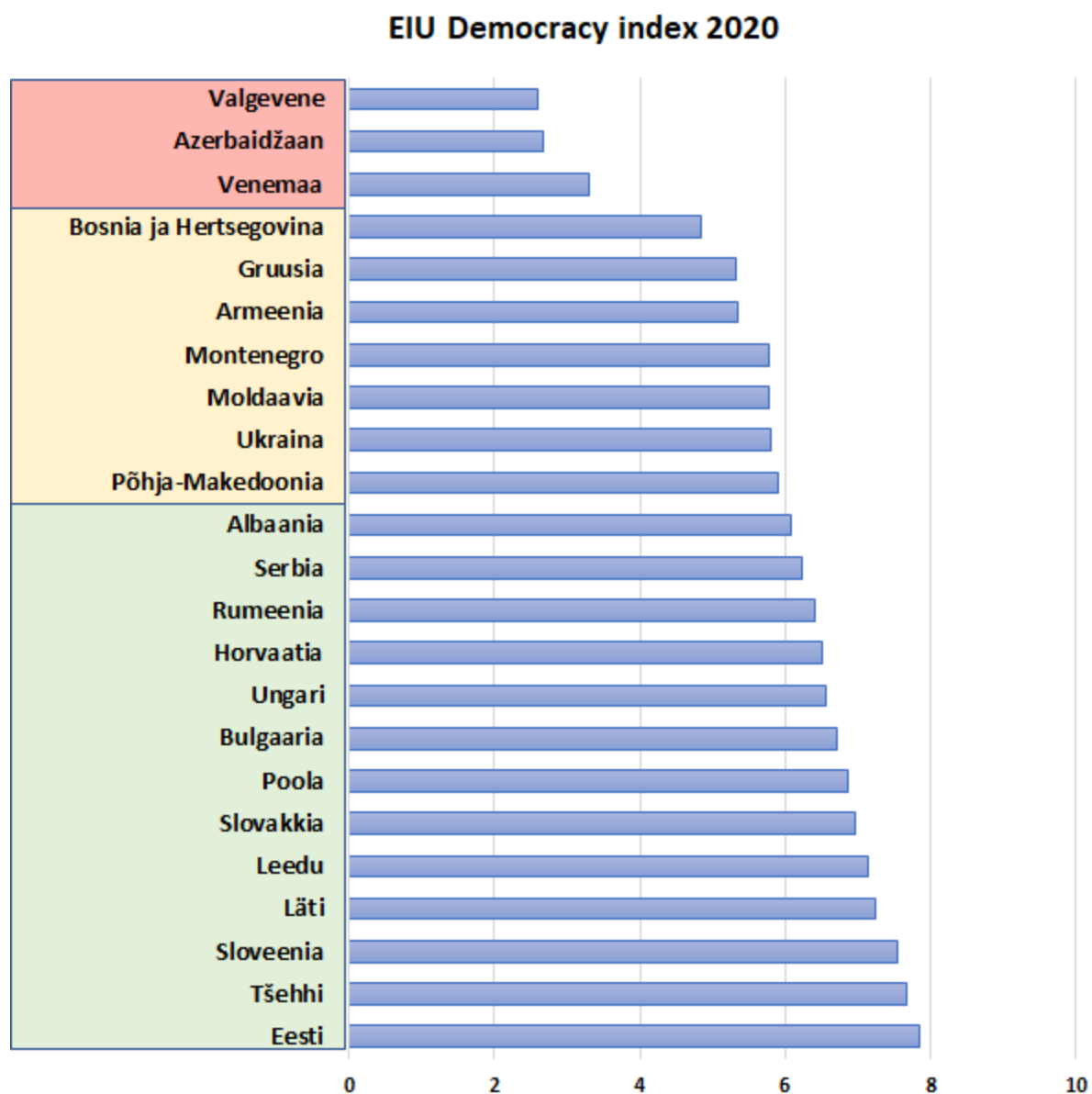
Kõige kõrgema hinde saavad kuus sinisega märgitud riiki. Need kuus riiki on Freedom House'i määratluse kohaselt demokraatiad. Pool-demokraatiad on rohelisega märgitud neli riiki. Kollasega on märgitud üksteist hübriidset ning punasega kolm mitte-demokraatlikku riiki.

Järgmisena vaatame Ühendkuningriigis alates aastast 2006 tegutseva *Economist Intelligence Unit*'i (EIU) [2] hinnanguid. Joonisel 2 on esitatud demokraatia indeksi väärtused kahekümne kolmes Ida-Euroopa riigis aastal 2020. (Eelmisega võrreldes on nimekirjast puudu Kosovo, mida tunnustavad maailma 115 riiki, ent mitte ÜRO.) Täis-demokraatiade klassi ei küündi ükski riik Ida-Euroopas (neid on maailmas üldse ainult 23), ent lonkavate demokraatiade hulgas on Ida-Euroopa kolmteist riiki. Seitse riiki on hübriidsed, kolm riiki - autoritaarsed.

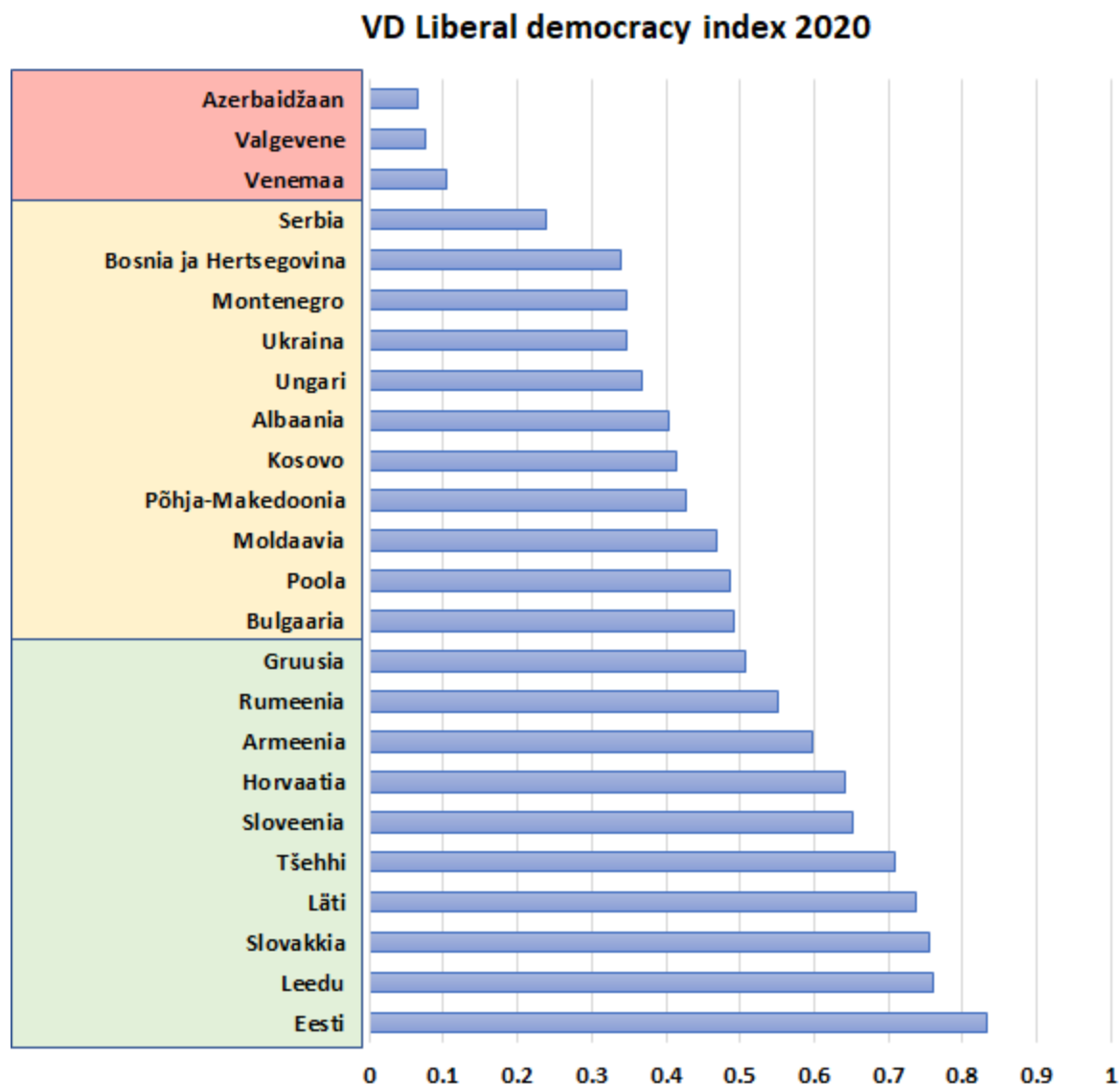
Kolmandana vaatame Rootsis alates aastast 2014 tegutseva *Varieties of Democracy* instituudi (VD) [3] hindeid. Joonisel 3 on esitatud nende liberaaldemokraatia indeks aastal 2020. See instituut ei lahterda riike klassidesse, vaid annab lihtsalt indeksi väärtused; piiride tõmbamise demokraatlike, hübriidsete ja autoritaarsete vahel olen ma ise teinud. Olen arvanud, et indeksi väärtus 50 % võimalikust ongi see miinumumtase, millest allpool olevaid riike ei saa demokraatlikuks lugeda. Teiste sõnadega, see on piir, mis eristab demokraatiat hübriidsest valitsemisvormist. See piir on muidugi mõnevõrra suvaline, aga tulemus on väga sarnane joonistel 1 ja 2 esitatuga. (FH piir on 50%, EIU piir on 60%).

Joonis 1. Freedom House'i (FH) demokraatia skoor kahekümne neljas Ida-Euroopa riigis aastal 2020.

Joonis 2. Economist Intelligence Uniti (EIU) demokraatia indeks Ida-Euroopa 23 riigis aastal 2020.

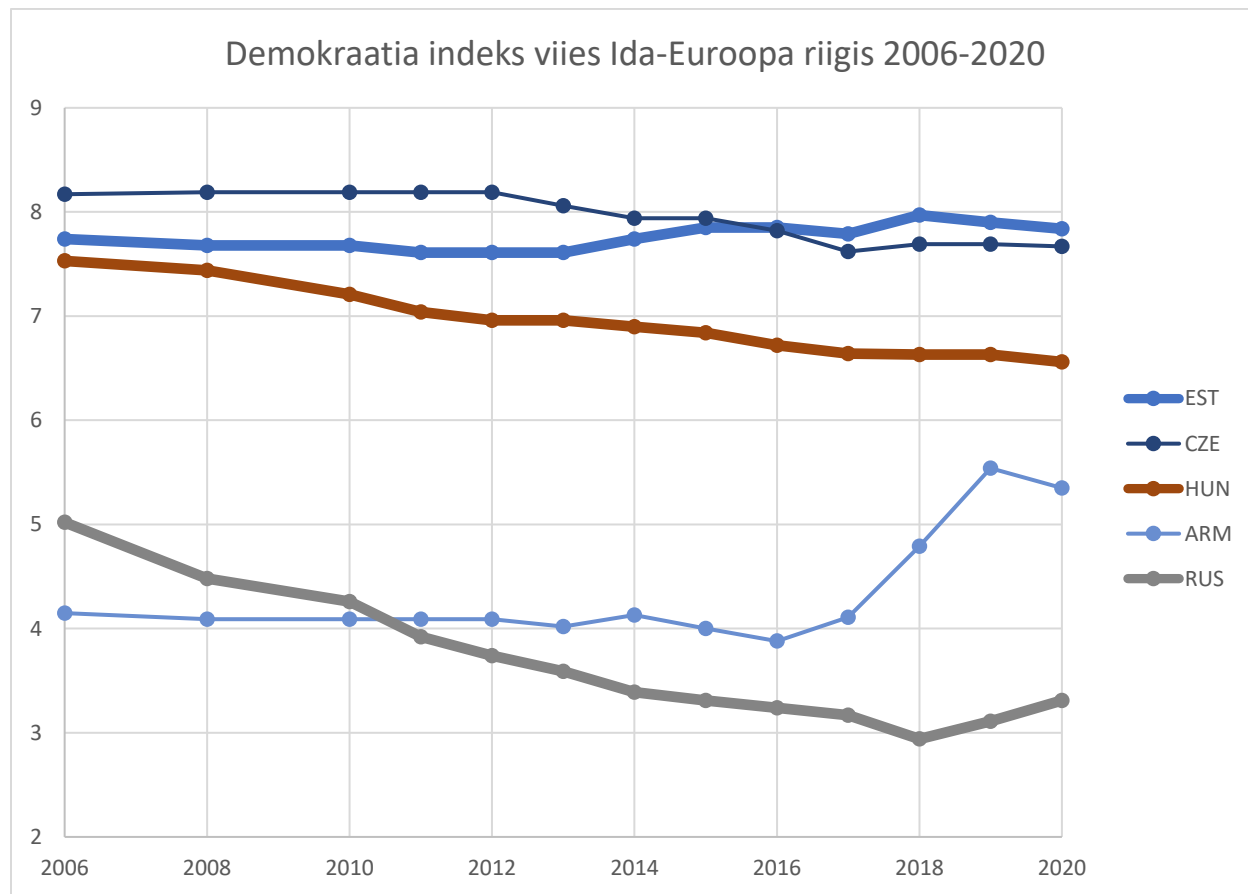
Joonis 3. Varieties of Democracy instituudi (VD) liberaaldeokraatia indeks Ida-Euroopa 24 riigis aastal 2020.

Jooniste 1-3 andmetest saame teha vahekokkuvõtte, et riike, kes 30 aastat tagasi alanud pöördetulemusel on praeguseks saavutanud ja säilitanud demokraatia miinimumtaseme, on kümme kuni kolmteist. Samas, neid riike, kel pööre demokraatiasse õnnestunud pole, on erinevatel hinnangutel kümme kuni neliteist. Demokraatliku pöördetulemuse poolest ebaõnnestunud riike on Ida-Euroopas umbes samas hulgas kui õnnestunud. (Täpsed arvud sõltuvad sellest, kuhu me demokraatia piiri tõmbame.)

Ma tean, et on inimesi, kes indeksitesse ja edetabelitesse eelarvamustega suhtuvad, ent ühiskonnateadlaste oskused demokraatia taseme ja mitmesuguste muude indeksite mõõtmisel lähevad aastatega üha paremaks, juhuslikud vead vähenevad ning isegi täppisteadlased saavad sellistesse mõõtmistulemustesse üha tõsisemalt suhtuda. Kuus esimest riiki on kõigis kolmes

edetabelis ühed ja samad, ainult järjekord on veidi erinev. Ka kolm viimast on samad; vahepeal on kõikumised suuremad.

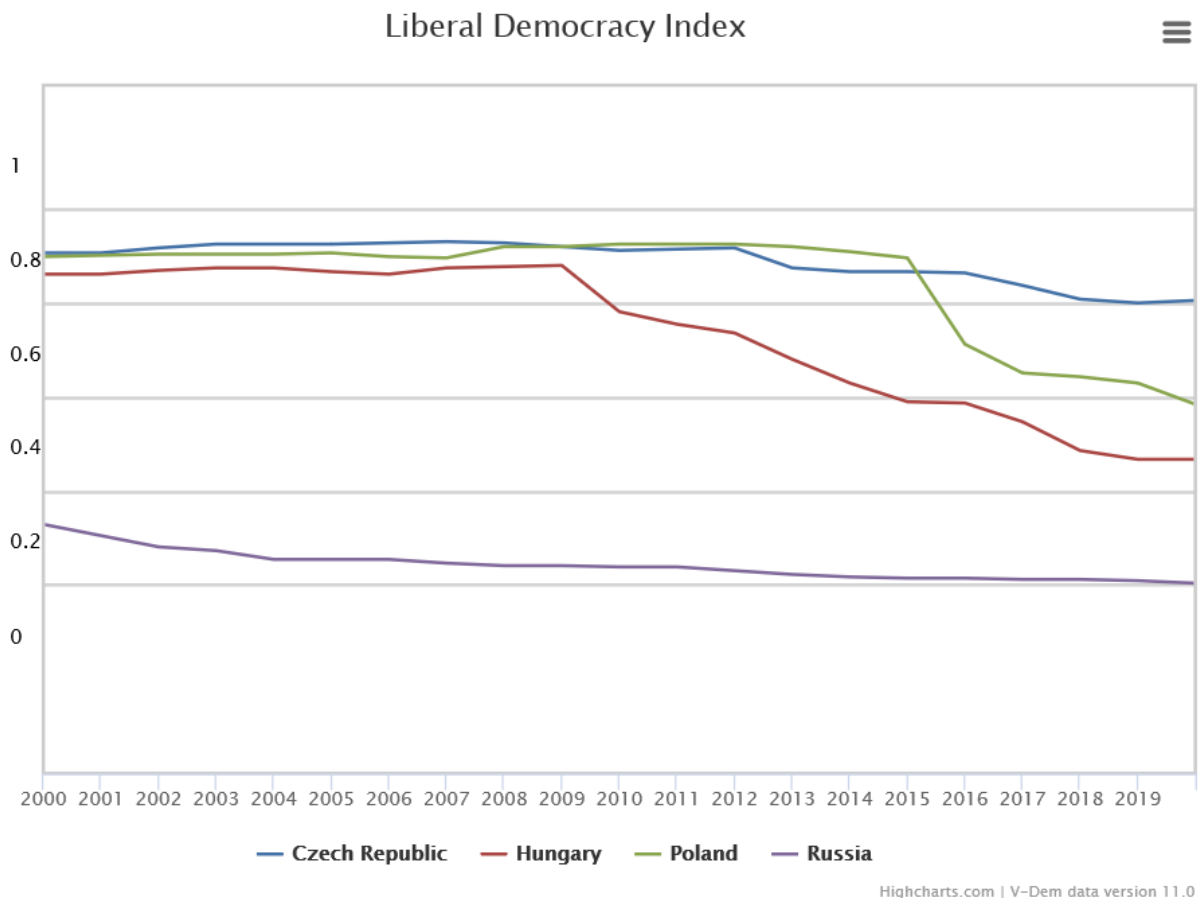
Demokraatia tase pole riigiti kogu aeg ühesugune olnud. Joonisel 4 on EIU demokraatia indeksi graafik Ida-Euroopa viies riigis aastatel 2006 kuni 2020. Eesti on praegune regiooni parim. Tšehhi hoiab parimat indeksi väärtust läbi nende aastate. Ungari on Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas suurim langeja. Venemaa on regiooni suurim langeja. Armeenia on regiooni suurim tõusja.

Joonis 4. Demokraatia indeksi graafik aastatel 2006-2020 Eestis, Tšehhis, Ungaris, Armeenias ja Venemaal.

Erilist tähelepanu väärivad riigid, kel demokraatlik pööre on ära tehtud, aga hiljem on alanud märgatav allakäik. Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas on suurim langeja Ungari. Meile tuntud probleemne riik on ka Poola, aga vähem tuntud langejaid on veel. Ida-Euroopa 23 riigist on demokraatia indeks viimase 15 aasta jooksul langenud tervelt üheksateistkümnes ning vaid neljas riigis on see tõusnud. Joonisel 5 on esitatud Tšehhi, Ungari ja Poola liberaaldemokraatia indeksi käekäik viimase 20 aasta jooksul (VD andmetel) ning võrdluseks ka Venemaa. Kui Ungari langustrend samamoodi jätkub, siis on ta viie aasta pärast seal, kus oli Venemaa 1990-ndate lõpus. *Freedom House*’i ja *Varieties of Democracy* hinnangute kohaselt ei kuulu Ungari juba praegu enam vabasse maailma.

Eestil on põhjust oma positsiooni üle uhke olla. Eesti on kõigi kolme hinnangu alusel Ida-Euroopa riikide hulgas esikohal. Mis mind praegu Eesti puhul ettevaatlikuks teeb, on see, et vähemalt kaks suurt erakonda kuuest – EKRE¹ ja Isamaa² - suhtuvad Ungaris toimuvasse pigem sümpaatiaga kui kriitiliselt. See, mis peaks olema hoiatav eeskuju, on nende jaoks positiivne eeskuju.

Joonis 5. Varieties of Democracy instituudi liberaaldemokraatia indeks neljas Ida-Euroopa riigis aastatel 2000 kuni 2020. Graafik on ehitatud netileheküljel <https://www.v-dem.net/en/analysis/VariableGraph>.

¹ EKRE on Eesti-Ungari parlamendirühma suu läbi avaldanud nõrdimust „Ungari-vastaste ebaõiglaste rünnakute pärast“ EL liikmesriikide poolt (29.04.2020).

² Isamaa esimees Helir-Valdor Seeder vastas 28.06.2021 Eesti Päevalehe küsimusele, mida peaks EL tegema Ungariga: „Ungari „peksmisest“ ei tohiks kujuneda tava, kus liikmesriigid ükshaaval või eri gruppidega haaravad igast võimalusest, et seda riiki demokraatia kaitsmise sildi all rünnata. Loodetavasti jätkub Eesti peaministril ja valitsusliidu poliitikutel kainet meelt mitte tormata kaasa EL-i ühtsust lõhkuvate lühinägelike avaldustega.“

Ma ei jõua tänases ettekandes rääkida kõigest, mis seosndub pöördega demokraatiasse. Esitatud andmete alusel on loomulik küsida, miks just Eestil on siiamaani suhteliselt hästi läinud. Teiseks, kas Ungari ja Poola sarnane järsk langus demokraatia kvaliteedis võib tulevikus juhtuda ka Eestis?

Ühe küsimuse esitan ma siiski veel. See on mänguline küsimus. Kui Sina oleksid sunnitud valima kahe võimaluse vahel - kas elada valgevenelasena tänases Valgevenes või prantslasena tänases Quebecis - siis kumma Sa valiksid? Kas valiksid iseseisvuse või valiksid vabaduse? Mina valiksin Quebeci, aga arvan, et kõik siinviibijad ei vasta ühtmoodi. Rahvuskonservatiivid eelistavad üht, liberaalid teist. Eesti kohta sellist valikut – kas iseseisvus või demokraatia - tegelikult pole. Meie valik on hoopis see, kas me hoiame oma demokraatiat sama suure hoolega nagu oma iseseisvust. Kui me hoolime oma demokraatiast liiga vähe, siis võib juhtuda, et magame kriitilise hetke maha ja triivime iseseisvusse ilma vabaduseta – nii nagu on juhtumas Ungaris ja Poolas.

Allikad

1. Freedom House: <https://freedomhouse.org>
2. Economist Intelligence Unit: <https://www.eiu.com/n>
3. Varieties of Democracy Institute: <https://www.v-dem.net/en/>